

Evropský systém v letech 1713/14–1739

Klára Sedláčková

Zdroj: SKŘIVAN, Aleš. *Evropská politika 1648-1914*. Vyd. 1. Praha: Aleš Skřivan ml., 1999, 272 s. ISBN 80-902261-3-2.

Neúspěch Francie ve válkách o španělské dědictví znamenal konec éry dominance jedné velmoci na evropském kontinentě. Podpisy mírových smluv v Utrechtu a Rastattu vznikl nový, pružnější systém, který zahrnoval téměř celou Evropu. Problémy, které vznikly kdekoliv, včetně evropských kolonií, se často stávaly záležitostí všech mocností. Mírové uspořádání z Utrechtu bylo sice převážně dílem Británie, ale ta navzdory námořní převaze a ekonomické síle, vzhledem k poměrně malému počtu obyvatel, neexistenci stále početné armády a mimoevropským zájmům neměla obecné předpoklady, aby na kontinentě mohla převzít úlohu Francie Ludvíka XIV. Zisky Británie z Utrechtu byly diskutabilní. Britové získali pouze nárok na neosídlené pustiny v Kanadě a obchodní privilegia od Španělska. Lze tedy říci, že mír v Utrechtu a porážka Francie sama o sobě nezajistila britskou obchodní převahu v 18. století. Pozice Británie byla určena především jejím dominantním postavením na moři. Francouzské a španělské loďstvo bylo v při válkách o španělské dědictví smeteno z moří a nizozemské loďstvo bylo též oslabeno. Britové po uzavření míru ovládali hlavní evropské obchodní cesty a kontrolovali také trasy na Východ a do Ameriky. Británie tedy využívala své námořní převahy a schopnosti platit vysoké finanční subsidie k tomu, aby zasahovala do sporů evropských států, které by mohly ohrozit její (zejména obchodní) zájmy. V tomto období je tedy třeba hledat kořeny dlouholeté zahraniční politiky Britů vůči kontinentu, která se snažila zabránit tomu, aby některá z velmocí získala dominantní postavení. Toryovští ministři při jednáních o Utrechtském míru porušili letitou praxi spojenectví s Nizozemskem a císařem proti Francii, od čehož si slibovali nezávislost Británie a možnost uplatňování pružnější kontinentální politiky. Tohoto kursu se pak drželi až do 30. let.

Výsledek válek o španělské dědictví znamenal nepochybně oslabení pro Francii, avšak odvaha a vytrvalost krále dokázala odvrátit nejhroší důsledky porážek. Přijetí mírových podmínek znamenalo svým způsobem osobní triumf francouzského panovníka – jeho vnuk zůstal králem Španělska, francouzská východní hranice zůstala až na Flandry nedotčena a ztráty v Kanadě nebyly pokládány za velmi významné. Horší bylo zničení francouzského válečného loďstva a hluboký pokles obchodu. Přes toto všechno však Francie zůstala klíčovou velmocí evropského systému a projevila schopnost regenerace.

Přestože Rakousko získalo po válkách o španělské dědictví největší území (Jižní Nizozemí, Milánsko, Neapolsko, Sardinie), byl císař Karel VI. s podmínkami míru nespokojen. Ve francouzských rukách zůstalo totiž Alsasko a Lotrinsko a klesal vliv Vídně v říši, jelikož panovníci některých států získali královské tituly a začali se považovat za rovné císaři.

Utrechtský mír znamenal obrat v evropském postavení Nizozemí – dlouhé válčení s Francií jej finančně vyčerpalo. Španělsko, ač se to může zdát paradoxní, utrechtským mírem v podstatě získalo. Zbavilo se evropských držav, které nebylo schopno hájit a spravovat, a tak se mohlo soustředit na vnitřní reformy a využití kolonií v zámoří.

Smlouvy z Utrechtu a Rastattu bohužel ponechaly některé problémy otevřené. Filip V. a Karel VI. odmítli uzavřít mír, uznat své tituly a územní držbu. Rakousko-španělské spory se staly základní příčinou mezinárodního napětí po mírových smlouvách z let 1713/1714 a skutečnost, že nakonec nevedly k válce souvisela s vnitřním vývojem v Británii a Francii. Po smrti královny Anny na trůn v Británii místo Jakuba Stuarta, který se odmítl vzdát katolické víry, usedl hannoverský kurfiřt jako Jiří I., který okamžitě propustil toryovské ministry a povolal whigovský kabinet. V politice se objevuje nový prvek; většina britských parlamentů, ať už v nich měli převahu toryové nebo whigové, se snažila vyhnout zatahování do kontinentálních válek. Král Jiří I. se však snažil přimět britské politiky, aby na kontinentě hájili zájmy Hannovera. Toryové, kteří při nástupu Jiřího ztratili své pozice, začali jednat s Jakubem Stuartem v exilu a připravovat plány na svržení krále.

Povstání však bylo v letech 1715–1716 potlačeno a upevnilo pozici whigů. Ovlivněna obavami z podpory Stuartovských nároků začala Británie v politice vůči Francii zaujímat tvrdý postoj. Toto znepokojilo Ludvíka XIV., který se pokusil neutralizovat možné kontinentální spojení Británie - tedy sblížit se s Rakouskem a popořít jej ve sporu Karla VI. s Filipem V. Rakousko tuto nabídku neodmítlo, ale do Ludvíkovi smrti ani nepřijalo. Francie také jednala s Nizozemci, ani tam se však nedočkali určitějšího vyjádření. Po smrti Ludvíka XIV. nastoupil pětiletý Ludvík XV., jehož regentem se stal do roku 1725 synovec zesnulého krále Filip II., vévoda orleánský. Ten byl nucen kvůli posílení své pozice a nároků svého rodu volit opatrnou mírovou politiku. Již před smrtí Ludvíka XIV. však probíhala jednání s Británií o vzájemném potvrzení orleánského, resp. hannoverského, nástupnictví a Jiří I. po roce 1715 uznával regentovu pozici. Ve stejném roce vypuklo v Británii jakobitské povstání a francouzský regent zaujal kvůli sympatiím, které měl Jakub Stuart ve Francii, opatrné stanovisko. Po určitém váhání ze strany Haagu byla roku 1716 podepsána britsko-nizozemská aliance, která obsahovala záruku protestantského nástupnictví v Británii. Povstání bylo zanedlouho potlačeno, ale Británie jednala dál. V červnu roku 1716 podepsala westminsterskou smlouvu s Rakouskem, která měla Británii ochránit v případě francouzského útoku a pro Rakousko byla smlouva zárukou zabezpečení v případě konfliktu se Španělskem. Británie sama však měla se Španělskem příznivé vztahy a podepsala s nimi roku 1715 a 1716 nové obchodní smlouvy. Postupně se pozice Jiřího I. upevnila. Francouzský regent a jeho rádci po tom, co v průběhu jakobitského povstání odmítli nabídku britského spojení, přišli opožděně s myšlenkou, že by obranná koalice s Británií byla nejlepším řešením zahraničních problémů. Zpočátku to vypadalo, že Britové již nebudou mít o spojení zájem, po dalších jednáních však byla v listopadu 1716 podepsána smlouva o francouzsko-britské alianci, kterou si země zaručily vzájemnou obranu držav a dodržování utrechtského uspořádání. V lednu 1717 přistoupilo ke svazku Nizozemí, vznikla tedy Aliance tří.

Údobí britsko-francouzské spolupráce, 1717–1731

Francouzsko-britské spojení trvalo 15 let a bylo v obou zemích značně nepopulární, přineslo však Francii období klidu v době, kdy byl Ludvík XV. ještě dítětem, a Británii možnost uchovat si postavení, které získala po utrechtském míru. Ještě v roce 1716 začaly Francie a Británie usilovat o rozšíření Aliance tří; jejich primárním cílem bylo dosažení smíru mezi Rakouskem a Španělskem, jejichž rozepře ohrožovaly evropský mír. Výsledkem úsilí britské a francouzské diplomacie byl tzv. Stanhopeův mírový plán pro jih z roku 1716. Jeho signatáři se měly stát Británie, Francie, Nizozemí, Rakousko a Španělsko. Karel VI. a Filip V. si měli navzájem uznat tituly a územní držbu, smlouva měla také garantovat nástupnictví v Británii a Francii. Rakouská strana v lednu 1717 tuto dohodu v podstatě přijala, problémy však přišly ze španělské strany, jelikož Filip V. uvažoval spíše o dobytí tehdy rakouské Sardinie, Neapolska, Sicílie a získání nástupnictví v Parmě a Toskánsku pro svého syna Dona Carlose. V srpnu 1717 skutečně vyplulo španělské loďstvo k Sardinii a krátce na to ji Filipovi vojáci obsadili. Dále bylo v přístavech na Pyrenejském poloostrově shromážděno velké loďstvo (na 300 lodí s 33 000 vojáky na palubách) za cílem dobytí Neapolska, Sicílie, Janova a Livorna. Spojit se Španělsko chystalo s Ruskem, Švédskem, Osmanskou říší a jakobity. V červnu 1718 byla uzavřena britsko-francouzská dohoda, která vycházela ze Stanhopeova mírového plánu a politikové ve Vídni a Madridu měli 3 měsíce na to, aby ho také přijali. V srpnu 1718 Rakousko skutečně tuto dohodu podepsalo a po přistoupení Nizozemí vznikla Aliance čtyř. Válka se od počátku vyvíjela pro Španělsko nepříznivě. Série neúspěchů přiměla Filipa V. k ústupu a v lednu 1720 Španělsko přistoupilo na podmínky Aliance čtyř.

Od počátku 20. let začala Francie jednat nezávisleji na Británií, odkláněla se též od Rakouska a začínala se klonit ke Španělsku. Ludvík XV. totiž přežil dětský věk a proto se obava o orleánské nástupnictví stávala bezpředmětná a Filip V. Španělský přestal být pro orleánský rod hrozbou. Dokladem obratu byl podpis obranné aliance mezi Francií a Španělskem v březnu 1721 v níž signatáři znovu akceptovali podmínky utrechtského míru a Aliance čtyř, v tajné části smlouvy však Francouzi navíc přislíbili Španělům pomoc v jejich snaze o znovuzískání Gibraltaru. Španělé při

podpisu dohody počítali s tím, že se jim tímto krokem podaří oddělit Francii od Británie. Francie však naopak uvažovala o tom, že by se Británie mohla stát jejich třetím partnerem. Vztahy mezi Londýnem a Madridem však kalila právě otázka Gibraltaru. Nakonec se Britové v květnu 1721 k podmínkám francouzsko-španělské smlouvy připojili a toto nové spojení trvalo 3 roky. Problémy však znamenal vývoj politiky Karla VI. Císař stejně jako Filip V. porušovali podmínky Aliance čtyř ohledně uznání titulů a územní držby. Karel VI. vznášel požadavky na Parmu a Toskánsko jako říšská léna a nároky Dona Carlose uznal až v roce 1724. Vykonával také stále větší osobní vliv na politiku, začal vyvíjet rozsáhlou aktivitu v oblasti obchodu a hospodářských záležitostí vůbec. Vrchol těchto aktivit představoval vývoj v rakouském Jižním Nizozemí – zde byla roku 1722 založena rakouská Východoindická společnost s císařskými privilegii pro obchod s Východní i Západní Indií a africkým pobřežím. Aktivita společnosti byla trnem v oku pro Brity i Nizozemce. Nizozemsko dokonce tvrdilo, že tato činnost je v rozporu s ustanoveními vestfálského i utrechtského míru a začalo lodím činit potíže. Navíc když došlo ke sblížení Britů s Francouzi a Rakousko už nebylo potřebné jako svorník kontinentálních koalic, začalo být považováno za největší hrozbu evropské rovnováze.

Budoucí osud dědičných rakouských zemí byl však problematický; dědičkami Karla VI. byly pouze dcery a císař se tak obával nové války o nástupnictví a dělení držav. Uvnitř monarchie otázka ženského nástupnictví problém nepředstavovala, v Čechách a na Moravě byla kodifikována již tzv. Obnoveným zřízením zemským v letech 1627 a 1628, v Uhrách a Sedmíhradsku pak 1687 a 1688. Nástupnický řád byl definován v dokumentu známém jako Pragmatická sankce, která byla vyhlášena na slavnostním zasedání Tajné rady v dubnu 1713. S konečnou platností byla Pragmatická sankce formulována v roce 1720, čímž byla přednostně přiznána nástupnická práva dcerám Karla VI. před dcerami jeho zesnulého bratra Josefa I. Když se Josefovy dcery vdaly za saského a bavorského kurfiřta, musely se těchto práv vzdát úplně. Jednoznačně byl vyjádřen princip nedělitelnosti rodových držav. V letech 1720–1723 byl dokument přijat stavy v jednotlivých zemích habsburské monarchie. Dosažení mezinárodního uznání Pragmatické sankce se na dlouhou dobu stalo primárním cílem rakouské diplomacie, která tak musela přistoupit na nejrůznější kompromisy.

Španělsko využilo izolace Karla VI., který měl spory s námořními velmocemi, a sblížilo se s Rakouskem. Roku 1725 byly podepsány ve Vídni 3 důležité smlouvy, v nichž se panovníci navzájem vzdali nároků na trůn a země partnera a byl tak vyřešen poslední významný problém zbývající po válkách o španělské dědictví. Filip V. uznal i Pragmatickou sankci. Vídeňské smlouvy chápali v Londýně a Paříži jako hrozbu a jejich obavy se ještě znásobily po smrti cara Petra I. Výsledkem tedy byl vznik tzv. hannoverské aliance v září 1725, do níž se zapojila Británie, Francie, Prusko a Hannover, později přistoupilo i Nizozemí. Signatáři si zaručili pomoc při obraně svého území a společné hájení výsledků vestfálského a utrechtského míru. Mezitím Rakousko uzavřelo obrannou smlouvu i s Ruskem, které také uznalo Pragmatickou sankci. Protože Francie a Británie odmítly nadále podporovat územní nároky Pruska, uzavřelo Prusko tajnou dohodu a spojeneckou smlouvu s Rakouskem a také uznalo Pragmatickou sankci.

Roku 1726 se znovu otevřel konflikt Británie a Španělska kvůli Gibraltaru. Napětí také způsobovala činnost námořní Východoindické rakouské společnosti, námořní velmoci s francouzskou podporou začaly na Rakousko vyvíjet značný tlak, aby společnost zastavilo. Kromě toho se znovu objevily rozpory mezi Vídní a Madridem týkající se územních nároků v Itálii. Na základě toho se Britům podařilo zaranžovat podpis tzv. Sevillské smlouvy spolu s Francií, Nizozemím a Španělskem. Karel VI. se podmínkám Sevillské smlouvy zpočátku rozhodl klást odpor a do Itálie vyslal obranné jednotky, aby zabránily Španělům ve vstupu do Parmy a Toskánska. Změnou britského premiéra, který zastával umírněnou politiku však došlo nakonec k usmíření a výsledkem byl podpis tzv. druhé vídeňské smlouvy mezi Velkou Británií a Rakouskem. Británie uznala Pragmatickou sankci za předpoklad, že Marie Terezie neuzavře sňatek, jež by ohrozil evropskou rovnováhu, Karel VI. se zase zavázal zrušit Východoindickou společnost a přistoupil na nástupnictví španělského Dona Carlose v Parmě i Toskánsku. Postupně na podmínky druhé vídeňské smlouvy přistoupilo i Španělsko a Nizozemí. Francie se však k této smlouvě nepřipojila, jelikož odmítla akceptovat

Pragmatickou sankci. Tímto se zájmy Británie a Francie natolik vzdálily, že britsko-francouzská aliance přestala existovat.

Habsburská politika. Válka o polské nástupnictví. Nový nástup Francie. 1731–1739

Pragmatickou sankci uznaly postupně téměř všechny evropské mocnosti – Španělsko, Rusko, Prusko, Velká Británie, Hannoverско i Nizozemí. Císař dokázal k uznání sankce přimět i říšský sněm, což se stalo 11. ledna 1732. Proti přijetí v té chvíli hlasovali pouze kurfiřti bavorský a saský, ale jejich postoj nebyl v dané době přikládán velký význam.

Klíčovou otázkou se od 20. let stal budoucí sňatek Marie Terezie. Bylo třeba vybrat ženicha z některého méně významného rodu, jelikož podmínkou druhé vídeňské smlouvy bylo, aby sňatek nenarušil evropskou rovnováhu. Zvolen byl nakonec František Štěpán Lotrinský, syn lotrinského vévody Leopolda, který už od roku 1723 pobýval na vídeňském dvoře. Když se v roce 1729 ujal vlády v Lotrinsku, Francie byla proti této vazbě vévodství na své hranici s habsburskou dynastií. Nakonec se v roce 1736 po sňatku Františka Josefa a Marie Terezie řešením stalo jeho zřeknutí se vlády v Lotrinsku. Po vymření rodu Medici byl pak odškodněn vládou v Toskánsku (1737). O tomto řešení uvažovalo Rakousko již dlouho, ale Francii s ním zpočátku neseznámilo. Ta proto zůstávala dále jedinou velmocí, která Pragmatickou sankci neuznala.

Situace se vyhroutil otázkou polského nástupnictví po smrti polského krále a saského kurfiřta Augusta II. Silného v roce 1733. V průběhu krizí v 20. letech Polsko podporovalo Rusko a Rakousko, proto se tyto dvě velmoci rozhodly podporovat jako dalšího polského krále syna Augusta II. Francie naopak podporovala tchána Ludvíka XV. - Stanislava Leszcynského. Polský sejm jej sice zvolil, ale Rakousko s Ruskem se s tím nehodlaly smířit a zahájily útok. Leszcynsky prehl a zvolen byl syn předchozího krále jako August III. Vyhnání tchána francouzského krále Francie využila jako záminku k vyhlášení války Rakousku, hlavním cílem však přitom bylo získání Lotrinska jako odškodnění. Na stranu Francie se přidalo Španělsko a podepsalo s ní tzv. první rodinnou smlouvu. Touto dohodou dal Ludvík XV. Donu Carlosovi záruky na Parmu a Toskánsko, Španělsku také přislíbil získat Neapolsko a Sicílii. Následně bylo ještě roku 1733 obsazeno Lotrinsko a o rok později Španělé ovládli Sicílii a Neapolsko. Válka totiž zastihla Karla VI. nepřipraveného. V únoru 1734 se říšský sněm rozhodl Karlu VI. pomoci, ale nakonec se knížata zdráhala to učinit a pomoc Pruska byla nakonec odmítnuta, jelikož by poté mohlo požadovat neúměrné územní kompenzace v říši. Rakousku tedy nezbylo než usilovat o mír. Předběžná mírová smlouva byla sepsána v říjnu 1735 a stanovila, že výměnou za Lotrinsko je Francie ochotna uznat Pragmatickou sankci. Mezi další změny patřilo předání Parmy Rakousku, Neapolsko a Sicílie připadly Donu Carlosovi. V roce 1736 na podmínky francouzsko-rakouské smlouvy přistoupily i Španělsko a Savojsko. Tento mír byl definitivně stvrzen tzv. třetí vídeňskou smlouvou mezi Rakouskem a Francií z května 1738, ke které přistoupili i Filip V. Španělský a Don Carlos jako Karel IV., takže všechny významné mocnosti Pragmatickou sankci přijaly, stejně jako řešení ohledně Lotrinska.